

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Náboženská reformace za vlády Amenhotepa IV.

Jitka Kallistová

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

Náboženská reformace za vlády Amenhotepa IV.

Jitka Kallistová

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

Chtěla bych velice poděkovat vedoucí své bakalářské práce Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové, CSc. za její odborné rady a vstřícný přístup.

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	STAROVĚKÝ EGYPT	9
3	PANTEON EGYPTSKÝCH BOHŮ	11
3.1	Fyzická podoba.....	11
3.2	Povahové rysy.....	11
3.3	Neuspořádanost egyptského panteonu	12
3.4	Základ egyptského náboženství	13
3.5	Re.....	14
3.6	Hapi.....	15
3.7	Atum a onské devatero	16
3.8	Amon.....	18
4	ATON	20
4.1	Období uctívání	20
4.2	Atonova podoba	20
4.3	Charakteristika Atonova kultu	21
4.4	Podobnost křesťanského Boha a Atona	25
5	AMENHOTEP IV.	28
5.1	Záměr náboženské reformace	28
5.2	Uctívání slunečního kultu	29
5.3	Achetaton.....	30
5.4	Umění amarské doby	31
6	NEFERTITI	35

6.1	Nefertiti faraonem.....	35
6.2	Královnina výjimečná zobrazení	35
7	MONOTEISMUS AMARSKÉ DOBY	37
7.1	Zbylá sluneční božstva.....	37
7.2	Uctívání starých božstev egyptského panteonu v Achetatonu.....	38
7.3	Nenásilná cesta nastolení Atonova kultu	38
8	DYNASTIE PO ÚMRTÍ FARAONA ACHNATONA	40
8.1	Smenchkare	40
8.2	Tutanchaton.....	41
8.3	Aje	41
8.4	Haremheb	41
8.5	Návrat k Amonovu kultu.....	43
9	ZÁVĚR.....	44
10	POUŽITÁ LITERATURA	46
11	RESUMÉ	48
12	PŘÍLOHY.....	1

1 ÚVOD

Důvod, proč jsem si pro vypracování této bakalářské práce zvolila téma zabývající se Egyptem, je prostý. Stejně jako sám Hérodotos, ani já jsem se neubránila fascinaci touto zemí, obzvláště co se její dávné historie týče. Vždyť i sám tento veliký antický dějepisec o Egyptu napsal: „...je v něm více podivuhodných věcí než v kterékoli jiné zemi a stavby nad pomyslení větší než kdekoli jinde... Právě tak, jako mají Egypťané nad sebou jinou oblohu a jako jejich řeka má jiné vlastnosti nežli ostatní řeky, tak také si ve všem všudy ustanovili opačné obyčeje a zákony, než mají jiní lidé. Ženy u nich chodí na trh a obchodují a muži zůstávají doma a tkají... Muži nosí břemena na hlavách, ženy na ramenou... Na záchod chodí do domů, ale jedí venku na ulicích... Jsou daleko nejzbožnější ze všech lidí...“¹

Egypt je bezpochyby pozoruhodnou zemí, o které toho bylo napsáno již mnoho. O prameny nutné k vytvoření této práce tedy nebyla nouze. Avšak knih, které by se podrobněji zabývaly současně obdobím před náboženskou reformou Amenhotepa IV., dále pak jejím průběhem a zároveň také návratem ke starým obyčejům, už tolik není. Dostupná literatura se spíše zabývá buď tradičním polyteismem této země, nebo právě krátkým obdobím vlády tohoto faraona s tím, že se u čtenářů předpokládá všeobecná znalost náboženského světa starověkého Egypta. Proto věřím, že má práce poslouží k pochopení závažnosti této hluboké reformy, aniž by si bylo nutné k tomu vyhledávat další informace z jiných pramenů.

Cílem této práce je tedy popsat zásadní změny, které s sebou přinesla náboženská reformace za vlády Amenhotepa IV. Abychom však mohli plně pochopit závažnost nového náboženského směru, je třeba poznat i nazírání na mytologický svět v této zemi ještě před tím, než se s převratem setkáváme. V práci se tak nejprve pokusím popsat tradiční egyptský panteon bohů, který byl uctíván více jak tisíc let až do Amenhotepova úsilí o změnu. Dále se pak budu věnovat samotnému období faraonových reformačních snah spolu s převratnými změnami, které se k tomuto období pojí. V poslední části se zaměřím na popis 18. dynastie po úmrtí tohoto panovníka. Zde se budu snažit objasnit, zda Amenhotepem IV. prosazovaný sluneční kult zaniká spolu

¹ IHÉRODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných Músy*, s. 112-113.

s ním, nebo si své postavení dokázal udržet i s vládou následujících generací panovníků.

2 STAROVĚKÝ EGYPT

Na samém začátku bakalářské práce zmíním základní charakteristiku této země. Pro lepší orientaci zde bude uvedena alespoň jednoduchá chronologie této starodávné civilizace.

Egyptané, jakožto první lidé vůbec, vytvořili národní stát, ve kterém byl zaveden teokratický způsob vlády. To znamená, že vládce, v tomto případě faraon, byl považován za zástupce boha na zemi nebo dokonce za jeho samotnou reinkarnaci. Proto není divu, že náboženský aspekt této kultury byl natolik silný a prostupoval snad všemi sférami této kultury.²

K rychlému vzestupu a prosperitě této země bezpochyby značnou měrou přispěly přírodní podmínky, které v Egyptě panují. Stabilní teplé počasí s minimem srážek, celodenní sluneční svit a vláha dodávaná Nilem, zajišťovaly hojnou úrodu a blahobyt. A právě kvůli Nilu, nejdelší řece Afriky, která protékala v podstatě celou egyptskou říší, měla tato země také nejlepší vnitřní dopravu ze starověkých civilizací. Obyvatelstvo tak mohlo volně a především rychle cestovat po celé zemi. Tato doprava také výrazně usnadnila převážení těžkých kamenů určených pro výstavbu mohutných monumentů a chrámů zasvěcených nejrůznějším božstvům.³

Archeologické nálezy potvrdily přítomnost lidí na tomto území již ve starší době kamenné. To však bylo tisíce let před tím, než se v Egyptě ujali vlády první faraonové.⁴ Dle časové posloupnosti, nebudeme-li započítávat předdynastickou dobu, se tradičně starověká Egyptská říše, před příchodem řeckých vládců, dělí na 8 období.

Prvním z nich je doba Archaická, jejíž pravděpodobný začátek lze najít v roce 3032 př. Kr. a konec v roce 2707 př. Kr. V tomto období na trůn usedli vládci 1. a 2. dynastie. Poté následuje Stará říše, datovaná do let 2707–2170 př. Kr., kdy panovali faraonové 3.–8. dynastie. Po ní nastala První přechodná doba zahrnující vládu 9.–10. dynastie, spadající do období let 2170–2020 př. Kr. 11.–12. dynastie kralovala od roku

² JOHNSON, P. *Civilizace starého Egypta*, s. 9.

³ Tamtéž, s. 16.

⁴ SEIDLMEYER, S. *Cesta Egypta k vyspěl kultuře. in Egypt: Svět faraonů*, s. 9.

2119 do roku 1794/93 př. Kr. v době Střední říše. Druhá přechodná doba je spjata s lety 1794/93–1550 př. Kr. a 13.–17. dynastií. Pak nastala Nová říše, datovaná do let 1550–1070/69 př. Kr. V této době usedla na egyptský trůn 18. 19. a 20. dynastie. Třetí přechodná doba, jež následovala, spadá do let 1070/69–719/714 př. Kr. a vláda zde byla v rukou 21.–24. dynastie. Posledním obdobím před vpádem Alexandra Makedonského pak byla Pozdní doba, spadající do údobí před rokem 746 př. Kr. až po rok 336/35 př. Kr. Vládli zde panovníci 25.–31. dynastie.⁵

Poté Egyptu vládli řečtí panovníci-Alexandr Makedonský (332–323 př. Kr.), Filip Arrhidaios (323–317 př. Kr.) a Alexandr IV. (317–306 př. Kr.). Po jejich vládě nastala doba Ptolemaiovská (306/4–30 př. Kr.), která byla zakončena údajnou sebevraždou Kleopatry VII. Filopator, jež tak měla učinit v bezvýchodné situaci po vpádu římských vojsk na území Egypta. Proto se po Ptolemaiovské době ujali vlády v této říši římscí císaři (30 př. Kr. až 313 po Kr.).⁶

Ještě nutno podotknout, že data nemusejí být zcela přesná. Práce badatelů je v tomto ohledu značně náročná, protože se egyptský kalendář vždy vynuloval s příchodem nového faraona na trůn. Následně byl počítán od 1. roku jeho panování. V Egyptě se také často setkáváme se spoluvládou dvou panovníků. Jejich vláda se tedy jistý čas překrývá. Určit pak konkrétní dobu panování daného krále bývá složité a samotní egyptologové uvádějí mnohdy rozdílná data.⁷

Více se již časové chronologii věnovat nebudu, protože se v této práci zaměřuji především na období Nové říše, jelikož právě zde dochází k netradiční náboženské reformě, kterou prosazoval Amenhotep IV. – vládce 18. dynastie. Toto období totiž zahrnuje dobu jak rozsáhlého polyteismu, tak převrat k jisté formě monoteismu a také následný návrat ke starým božstvům egyptského panteonu.

⁵ SCHULZOVÁ, R. *Vládci starověkého Egypta. in Egypt: Svět faraonů*, s. 528.

⁶ Tamtéž, s. 528.

⁷ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 9.

3 PANTEON EGYPTSKÝCH BOHŮ

Abychom mohli pochopit rozsah této náboženské reformy, jež s sebou přinesla pokus o nastolení jednoho jediného boha, je třeba si zprvu popsat egyptský panteon, který byl Egyptřany do zmíněné události po mnohá staletí uctíván.

3.1 Fyzická podoba

Egyptský panteon bohů skýtá obrovské množství božstev. Ta jsou zde částečně antropomorfního charakteru, ať jde o jejich povahové rysy či tělesný zjev. Bohové a bohyně však bývají vyobrazováni nejen v podobě lidské ale i zvířecí. Mnozí z nich jsou pak zobrazováni jakožto syntéza obojího, často s lidským tělem opatřeným zvířecí hlavou. Na malbách bývají ozdobeni korunami a atributy, které jsou vždy typické pro dané božstvo. Bohové nezřídka měli i vícero podob. Egyptřané tak kupříkladu uctívali některá zvířata jakožto další vtělení některého z bohů. Tímto způsobem ctili například krávu, protože věřili, že je to další podoba bohyně Hathor.⁸

3.2 Povahové rysy

Co se povahových rysů týče, je těmto božstvům připisována celá řada lidských vlastností. Stejně jako člověk mají i oni emoce, přemýšlejí, rozmlouvají a někteří z nich mají dokonce smysl pro humor.⁹

Někdy mohou působit nebezpečně či dokonce děsivě, to ovšem neznamená, že by byli zlí. A ač se někteří bozi na první pohled negativně skutečně jeví, není to jejich pravá podstata.¹⁰ Toto si Egyptřané dobře uvědomovali a naopak bohy považovali za své dobrotivé ochránce, kteří jim jsou nakloněni. Proto je pravděpodobně ctili spíše ze silného pocitu vděčnosti, nežli ze strachu.¹¹

Tato božstva jsou mnohem více povahově proměnlivá, nežli kupříkladu panteon

⁸ VILÍMKOVÁ, M. *Starověký Egypt*, s. 169-170.

⁹ BAINES, J., LESKO, L. H., SILVERMAN, D. P. *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohové, mýty a náboženská praxe*, s. 24-25.

¹⁰ HORNUNG, E. *Conceptions of God in Ancient Egypt*, s. 213.

¹¹ JOHNSON, P. *Civilizace starého Egypta*, s. 21.

řeckých či římských bohů. Tyto národy oproti tomu měly u svých bohů jasně stanovené role. Ukázat si tuto jinakost egyptských božstev lze na příkladu jedné z nejmocnější bohyně starověkého Egypta – na Eset. Ta byla považována za ztělesnění milující matky ale zároveň i za intrikující ženu.¹²

Sami bozi mezi sebou měli složité vztahy protkané emocemi a vášněmi. To vedlo k jejich vzájemným hádkám a bojům. Stejně jako lidé i oni žili v rodinných seskupeních.¹³

3.3 Neuspořádanost egyptského panteonu

Stejně tak, jak si Egyptané vytvořili velké množství božstev, tak o nich existovalo i mnoho mýtů. A právě tak, jak byla částečně proměnlivá povaha jednotlivých bohů, tak obdobně nesourodě na tom byla i tato vyprávění. Kupříkladu bohem–stvořitelem byl v některých legendách označován Atum, avšak jinde Amon, Ptah a nebo také Aton.¹⁴

S takovýmto obrovským počtem proměnlivých božstev, ať už v rámci jejich fyzické podoby či povahy, při velkém počtu ne vždy sjednocených mýtů a legend, je na místě položit si otázku: „*Je vůbec možné se vyznat v tak obrovském a nepřehledném panteonu? Vyznali se v něm Egyptané sami? Na to je těžká odpověď. Pravda je, že si v něm asi nikdy neudělali takový pořádek jako například Řekové nebo Římané a také okruh působnosti jednotlivých bohů si příliš přesně nevymezili. Zdá se naopak, že za ta nejméně tři tisíciletí vývoje všechno ještě navzájem pomíchali a nadělali spoustu zmatku.*“¹⁵

Proto snaha uspořádat egyptská božstva do nějakých skupin, je pro některé badatele považována za naprosto marnou práci. Jeden z důvodů je samozřejmě fakt, že proměnlivá božstva by se jen těžko zařazovala s určitostí do konkrétní skupiny. Avšak zjevná hierarchie mezi jednotlivými bohy panuje. To je patrné jak z mýtů, tak i

¹² BAINES, J., LESKO, L. H., SILVERMAN, D. P., *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohov , mýty a náboženská praxe*, s. 30.

¹³ Tamtéž, s. 35.

¹⁴ Tamtéž, *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohové, mýty a náboženská praxe*, s. 37-38.

¹⁵ VILÍMKOVÁ, M., *Starověký Egypt*, s. 169.

samozřejmě z hmotných památek. Váženost bohů lze usoudit z počtu jim zasvěcených chrámů a kněží, kteří jim v nich sloužili. Ale také je to patrné z výzdob hrobek a paláců; jakými božstvy se zde chtěli faraonové obklopovat a jaký post bohům na těchto výjevech přisuzovali.¹⁶

Dle toho, co zde bylo o egyptském panteonu napsáno, je patrné, že zabývat se v této práci veškerými egyptskými bohy a bohyněmi, je nemyslitelné. Jednak z důvodu kapacity, kdy by rozsah bakalářské práce nepostačoval, ale také především proto, že to zde není vytyčeným cílem. Záměrem je především ukázat proměnu náboženského systému za vlády Amenhotepa IV. Pro tento účel nám tedy postačí i poměrně strohý popis tohoto polyteistického náboženského systému. Proto se nyní níže budu věnovat jen těm božstvům, která byla v hierarchii staroegyptského panteonu postavena nejvýše.

3.4 Základ egyptského náboženství

Zásadní vliv na utváření celé egyptské civilizace, a tedy i na její kulturu a náboženství, měly zeměpisné podmínky.¹⁷ Na tom není ovšem nic podivného. Vždyť se ve starověku většina populace, a to dokonce kolem 80%, živila zemědělstvím.¹⁸ Přírodní podmínky, které tuto činnost tedy zásadně ovlivňovaly, hrály v životě lidí obrovskou roli. Obzvláště pro Egyptány, kteří díky vysokým teplotám a každoroční záplavě, jež z pouště činila úrodnou půdu, mohli sklízet bohatou úrodu. Tento fakt a s ním pravidelně se střídající přírodní cykly, na kterých mohli spatřovat životní koloběh (život v podobě rostoucí vegetace a smrt, která přišla ve chvíli, kdy voda opadla, a rostlinstvo v suché půdě začalo umírat), přispěl k charakteru náboženské tváře Egypta.¹⁹

Není tedy divu, že: „*Náboženství starověkého Egypta je založeno na uctívání dvou životodárných přírodních sil, slunce a vody. Od dob, kdy byly postaveny první pyramidy (kolem r. 2800 př. n. l.), vyjadřovali Egyptané vděčnost za veškerý život bohu*

¹⁶ BAINES, J., LESKO, L. H., SILVERMAN, D. P. *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohové, mýty a náboženská praxe*, s. 35-36.

¹⁷ HRYCH, E. *Velká kniha bohů a bájných hrdinů*. s. 79.

¹⁸ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 29.

¹⁹ Tamtéž, s. 19-24.

*slunce Reovi a za veškeré dobrodiní rozvodněnému Nilu Hapimu.*²⁰

Proto tedy úvodem v popisu nejdůležitějších egyptských božstev začnu právě s bohem Re a s Hapim.

3.5 Re

Re, jakožto bůh slunce, je pokládán za jedno z nejstarších a nejvyšších božstev vůbec. Jak bylo řečeno již výše, je to poměrně logické, vzhledem k tomu, jak bylo slunce pro Egyptany zásadním životodárným elementem. Počátek jeho uctívání spadá přibližně do 3. tisíciletí př. n. l. a svoji vysokou pozici si udržel v podstatě po celou dobu trvání této starověké říše. O jeho významu nelze pochybovat, neboť mu bylo postaveno a zasvěceno mnoho chrámů a již vládci 4. dynastie se dokonce prohlásili za Reovy potomky. Bylo o něm šířeno mnoho mýtů, které se ale často rozcházejí. Avšak snad ve všech je demonstrována jeho obrovská moc a dokonalost. Dle některých legend je považován za tvůrce lidstva, které bylo stvořeno z jeho slz. Krom lidí stvořil také některé bohy, kteří se zrodili z kapek krve pocházejících z jeho penisu.²¹

Co se týče zrození Rea samotného, i zde existuje několik verzí. Tradičně se vyprávělo, že je synem boha země Geba a bohyně nebe Nut. Ale jak při nemalém množství egyptských mýtů bývá zvykem, i zde existovalo více verzí. Dle jedné byl jednoho dne zkrátka porozen. Dle další jej Nut rodila pravidelně každé ráno na východě. Re měl následovně po celý den putovat jejím tělem až na západ, kde jej vlastní matka spolkla, aby mohl být dalšího rána opět zrozen.²² Ovšem dle jiných legend nebyl nikým porozen, nýbrž stvořil sám sebe, a to z hory. Ale tradovalo se i to, že vyrostl z lotosového květu.²³

Ač byl Re tradičně považován za nejdůležitějšího slunečního boha, nenáležel tento post pouze jemu jedinému. To je ovšem pro Egypt typické, že se některá božstva jistým způsobem překrývají či dokonce splývají v jedinou bytost. Dalšími primárními

²⁰ ŠTAMPACH, I. O. *Přehled religionistiky*, s. 67.

²¹ JORDAN, M. *Encyklopedie bohů*, s. 380-381.

²² ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 277.

²³ JORDAN, M. *Encyklopedie bohů*, s. 381.

slunečními božstvy byli například bůh Hor, Cheprer a za vlády Amenhotepa IV. pak také Aton. Byla tu dokonce i sekundární sluneční božstva vzniklá spojením právě s Reem. Těmi byl kupříkladu bůh Chmun-Re, Ptah-Re nebo Amon-Re. Jeho tradiční podobou bylo slunce nebo zářící kotouč. Ovšem tím, jak byl spojován i s jinými božstvy, a taktéž kvůli nezměrné představivosti jeho uctíváčů, byl vyobrazován a ctěn v mnohem větším množství podob. Z nálezů pocházejících z období 18. a 19. dynastie z Údolí králů, jich bylo objeveno dokonce sedmdesát pět.²⁴

Jeho dalším častým ztvárněním bývá muž mající místo lidské sokolí hlavu ozdobenou slunečním kotoučem, který lemuje zlatá kobra. Ta bývá označována jako uraeus. Lze jej spatřit i jako muže s beraní hlavou s rohy, na kterých je též umístěn sluneční kotouč.²⁵ Nebo jen jako takzvané Reovo oko, tedy obrázek klasického oka lemovaného tlustou černou linkou.²⁶

3.6 Hapi

Spolu se sluncem, jak již bylo zmíněno, byl pro Egyptany jak zemědělsky, tak i právě nábožensky, podstatný Nil. Tato řeka bývá spojována s bohem Hapim. Zároveň je nutné podotknout, že v mytologii Egypta neexistoval pouze jeden jediný Hapi, ale hned tři. Proto zde v krátkosti budou pro upřesnění zmíněni i tito dva zbylí.

Nejprve si popíšeme Hapiho, opatrovníka pozůstatků zemřelých, který patřil jen k nižším bohům. Byl jedním ze čtyř Horových synů, stejně jako Amset, Duamutef a Kebehsenuf. Za dob Střední říše byl znázorňován jako mladý muž, ale v Nové říši jeho podoba prošla proměnou a Hapi zde byl vyobrazován s opičí hlavou.²⁷

Druhý Hapi, který zde bude představen, je spojován s bohem Ptahem. Byl totiž považován za Ptahovu jinou podobu, za jeho pozemské vtělení, a to v podobě býka. Konkrétní jedinec tohoto zvířete byl vždy pečlivě vybrán dle přesných kritérií, pomocí nichž kněží poznali, že to právě on je vtěleným bohem. Tomuto býku pak byly

²⁴ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 275-276.

²⁵ HALLAM, E. *Bohové a bohyně*, s. 42-43.

²⁶ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 280.

²⁷ Tamtéž, s. 112.

udělovány pocty jako samotnému bohovi. V Ptahově chrámu mu byla postavena honosná stáj, v jejíž blízkosti byly ustájené krávy, jakožto jeho harém. Poblíž stála i zvláštní ohrada vyhrazená jeho matce, byla-li tato kráva ještě naživu. Jeho funkcí bylo zajišťovat plodnost. To učinil tak, že se na jaře při slavnosti pojmenované *Hapiho výběh*, procházel po polích. Za jeho „pomoci“ byly kněžimi také prováděny věštby. Ti dle jeho projevů, například prostřednictvím funění nebo bučení, vytvářeli předpověď, která odpovídala jak na veřejné, tak i na soukromé otázky. Pro své schopnosti byl označován za Ptahova mluvčího nebo za Ptahova služebníka.²⁸

Nyní pokročím k Hapimu, který souvisel s Nilem. Hned v úvodu je potřeba říci, že tento bůh nepředstavoval řeku samotnou, nýbrž jen její každoroční záplavy, které Egyptu přinášely bohatou úrodu. Dokonce se zdá, že tento národ ani nikdy Nil nezbožštil.²⁹ I když tento bůh, známý také pod přepisem Hopej, někdy ztotožňován s Nilem byl, nešlo o zbožštění této řeky; jednalo se pouze o jistou formu metafory.³⁰

I když většinu populace Egypta tvořili zemědělci a rolníci, nepředstavoval pro ně Hapi, tedy personifikovaná plodivá síla Nilu, hlavní božstvo. Byl považován pouze za nižšího boha plodnosti. Nebyly mu vystavovány ani žádné chrámy, ale to spíše proto, že Egyptané věřili, že přebývá poblíž Nilu v jeskyních. Vyobrazován byl jako korpulentní muž s velkými nadry, jenž měl hlavu posázenou květy vodního rostlinstva. Lze ho samozřejmě nalézt i v jiné podobě, a to s dvěma husími hlavami.³¹

3.7 Atum a onské devatero

Nyní přejdu k popisu dalších nejvyšších bohů starověkého Egypta. Již zde byl popsán bůh slunce Re a také Hopej, který se sice v panteonu mezi hlavní božstva neřadí, ovšem kvůli důležitosti Nilu zmíněn být musel.

Je pravdou, že v rámci proměnlivosti mytologických bytostí starověkého Egypta se důležitost jednotlivých božstev v průběhu měnila. A tak ani samotní egyptologové

²⁸ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 109-111.

²⁹ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 27.

³⁰ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 112.

³¹ JORDAN, M. *Encyklopedie bohů*, s. 190.

vždy neuvádějí zcela shodný soupis těchto bohů. Není se čemu divit, neboť božstvo, které za vlády nějakého panovníka bylo na pozici boha druhé kategorie, během několika málo let mohlo výrazně posílit a zařadit se tak v panteonu mezi nejdůležitější bohy Egypta. Budou zde tedy zmíněni ti, kteří jsou do tohoto výčtu řazeni nejčastěji. Zaměřenost zde bude směřována na dobu před usednutím Amenhotepa IV. na trůn; abychom následně mohli porovnat tato božstva s bohem Amenhotepovým, tedy s Atonem.

Ve výčtu důležitých bohů nelze opomenout Atuma, protože bývá označován za nejstaršího boha a tvůrce světa. To, že v egyptské mytologii těchto „praotců“ stvořitelů existovalo více, není pravděpodobně nutno připomínat.³²

Dle mýtů byl na počátku vesmír naplněn pouze vodami boha Nuna. To bylo ještě před tím, než existovali živí tvorové. Tyto vody však časem ustoupily a z nich se vynořil právě Atum, který v nich spočíval osamocen. A protože před ním nebylo nikoho, musel se stvořit on sám, a také sám sebe pojmenovat. Z toho, co zde bylo řečeno, by však mnohým mohlo vyplynout, že nejstarším božstvem byl Nun, protože Atum se zjevil právě z jeho vod. To není úplně pravda, pro Egyptany byl nejstarším bohem jak Nun, tak zároveň s ním i Atum.³³

Atum stojí na vrcholu tzv. onského devatera bohů, které je mnohými badateli líčeno jako devět hlavních bohů starého Egypta. Tito bohové mají původ právě v Atumovi, který představoval oboupohlavní bytost. Sebeoplodněním dal vzniknout svým potomkům, konkrétně bohyni Tefnut stvořené z jeho sliny, která je příznačně bohyní vody a vlhkosti a bohu Šovovi, který byl vyfouknut z jeho nosu jakožto bůh vzduchu a světla. Tito dva bozi pak měli děti, a to již zmíněného boha země Geba a bohyni nebe Nuty. Tato dvojčata pak počala nejprve Usira, boha plodnosti a soudce zemřelých a Eset, bohyní plodnosti a života. Po nich byli zrozeni Sutech, bůh bouří a špatného počasí a Nebthet, ochránkyně zemřelých.³⁴

Avšak toto devatero bohů postrádalo další význačná božstva, proto se je do

³² ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 65.

³³ Tamtéž, s. 65.

³⁴ Tamtéž, s. 65-66.

tohoto uspořádání někteří kněží snažili zakomponovat. Takto kupříkladu byl doplněn bůh Hor, jenž se začal považovat za syna Nuty a Geba nebo dle jiných za potomka Eset a Usira. Doplněn byl i Thovt, který nahradil místo boha Sutecha. Jedním z dalších přidávaných bohů byl i Re. O něm toho bylo řečeno již dostatečně. Ovšem jenom pro doplnění, Bůh Re je považován za potomka Geba a Nut, pro jiné jeho vznik zapříčinil Atum. Avšak existuje také verze, ve které je Atum a Re jedno: jsou spojeni ve dvojedinou bytost tvořící Atuma-Rea nebo Rea-Atuma.³⁵

Ačkoli byl Atum považován za dvojpohlavní bytost, byl Egypťany nejčastěji znázorňován pouze jako muž s hlavou ozdobenou korunou Horního a Dolního Egypta.³⁶

3.8 Amon

I když zde nebyla popsána samozřejmě všechna hlavní božstva této starověké říše, pro představu jejich role v životě Egypťanů to postačuje. Cílem je pochopit především jejich podstatu, aby následně bylo možné rozpoznat zásadní změny s později prosazovaným bohem Atonem. Protože v období vlády otce faraona Amenhotepa IV., a to Amenhotepa III., byl za hlavní božstvo a ochránce Egypta považován bůh Amon, bude zde na závěr popisu tradičního panteonu této říše představen právě on.

Ač se stal Amon v Nové říši hlavním božstvem Egypta, šlo původně pouze o místní božstvo. Uctíván začal být nejspíše již v předdynastickém období, přičemž jeho postavení časem mohutně vzrostlo. Centrem Amonova kultu se stalo město Véset, kde mu bylo vybudováno mnoho svatostánků; ovšem překrásné chrámy měl vystavěné po celé zemi. Nejhojněji býval zobrazován v lidské podobě jakožto muž s modrou pletí. Hlavu mu pak zdobila královská koruna Horního a Dolního Egypta s pštrosími pery.³⁷

Amonův kult v období vlády 18. dynastie natolik upevnil svůj status, že se mohl vkládat i do záležitostí samotného panovníka. Na jeho popud mohlo dokonce dojít i k sesazení faraona. Tento kult byl natolik bohatý, že jeho majetek dosahoval podílu tří čtvrtin jmění všech zbylých božstev dohromady. Klér tohoto boha dokonce vlastnil

³⁵ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 65-66.

³⁶ HALLAM, E. *Bohové a bohyně*, s. 11-12.

³⁷ JORDAN, M. *Encyklopedie bohů*, s. 33.

v Egyptě sto šedesát měst. Není se tedy čemu divit, že měl vliv i na politiku země.³⁸

Moc a vliv Amonova kultu, který se tak začal vkládat do záležitostí samotného vladaře, bude rozebrán ještě níže u možných příčin náboženské reformace Amenhotepa IV.

Jak již bylo řečeno, nebyl zde vyhrazen prostor pro všechna důležitá božstva starověkého Egypta. Ale k tomu, aby bylo pochopeno, že těchto božstev existovalo velké množství, měla mnohé podoby a funkce (a to jednalo-li se i o jednoho a toho samého boha), to, domnívám se, postačilo. Ovšem pro lepší představu je v příloze uvedeno vyobrazení jiného uskupení hlavních božstev, které obsahuje jak bohy z onského devatera, tak i mnoho dalších, včetně Amona. (viz příloha č. 1)

³⁸ HALLAM, E. *Bohové a bohyně*, s. 70-73.

4 ATON

Tuto kapitolu již věnuji Atonovi, bohu, který zaujímal ústřední roli v náboženské reformě prosazované Amenhotepem IV.

4.1 Období uctívání

Hned zprvu je zapotřebí vyvrátit častou mýlku, že je tento faraon prvním vládcem Egypta, který toto božstvo uctíval či že si jej dokonce on sám vymyslel. Přesnou dobu vzniku Atonova kultu sice prozatím není možné určit, avšak jeho existenci lze prostřednictvím dochovaných textů potvrdit v době Staré říše. Nicméně jeho původ spadá pravděpodobně do mnohem ranějšího období.³⁹

V Nové říši, za vlády panovníků 18. Dynastie, toto božstvo začíná silně posilovat; a to ještě před zmiňovanou reformou. Už za vlády Thutmose I., v pořadí třetího krále této dynastie, měl Aton vyhrazené stabilní místo v tradičním egyptském panteonu. Za panování následujících faraonů pak tento náboženský kult nadále posiloval.⁴⁰

Za kralování Amenhotepa III. a jeho manželky Teje (rodiče Amenhotepa IV.), již nebylo o zásadním významu tohoto boha pochyb. Královský pár dával viditelně najevo své sympatie s tímto božstvem. Vladař dokonce nechal jeden ze svých překrásných paláců pojmenovat *Faraonův příbytek je ve světle Atonově*. Poblíž této stavby pak dal zbudovat jezero, při jehož slavnostním otevření panovník plul spolu se svojí královskou manželkou na člunu nazvaném *Atonův jas*. Z toho je jasně patrné, že Aton v této době neměl pozici druhořadého božstva, ale naopak mu byly udělovány vysoké počty samotným panovníkem.⁴¹

4.2 Atonova podoba

Překlad slova aton je „sluneční koule“, čemuž odpovídá i jeho ztvárnění umělci.

³⁹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 63-64

⁴⁰ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 36.

⁴¹ Tamtéž, s. 40-41.

Na rozdíl od ostatních egyptských božstev nebyl zvěčněn ani jako člověk, ani jako zvíře a taktéž ne jakožto syntéza obojího. Oproti tradičním zástupcům panteonu, neoplýval mnohými podobami, protože faraon Amenhotep IV. nařídil zobrazení pouze jediné, a to v podobě slunečního kotouče či koule.⁴² Z té vybíhají sluneční paprsky, které jsou zakončeny lidskýma rukama. Kolem kotouče bývá ovinut ureus, posvátná kobra znázorňující nepřestávající běh životních proměn. Had mívá na krku zavěšen posvátný egyptský kříž života. (viz příloha č. 2) Je zajímavé, že Atonovo jméno bylo vepsáno do kartuše, přestože tyto typicky oválné rámečky byly určeny pouze pro jména samotných faraonů. Z toho lze zřetelně vypožorovat jeho výsadní postavení.⁴³

4.3 Charakteristika Atonova kultu

Ačkoli jej lidé mohou spatřovat každý den jako po obloze putující slunce, představuje Aton pro své věřící něco mnohem podstatnějšího. A to jakousi životodárnou energii a tvořivou sílu, která dala vzniknout životu, jenž v jeho paprscích bují a vzkvétá. Podle této víry existuje vesmír, nebe a země, nad kterou dlí, právě díky jeho tvořivé schopnosti.⁴⁴

Podstatným rysem Atonova kultu je důraz na krásu života. V tomto smyšlení je zcela opomíjen prvek smrti a neštěstí. Jeho uctívači k němu nevznášejí prosby, aby jim pomohl, aby nežili v bídě a útrapách. Není tomu totiž zapotřebí. Pro spokojený život postačí, když jej vpustí do svého srdce, a tak pocítí jeho přítomnost. Tím totiž přijmou i lásku, protože Aton je láskou samou, kterou nabízí zcela každému. Je to dobrotivý bůh, který světu přináší radost, harmonii a vzájemnou vřelost. Skrze něho se daří všemu živému; tedy lidem, zvířím i rostlinám. Proto Egypťané, namísto úpěnlivých prosebných modliteb, oslavovali a radovali se ze všeho živého. Protože v životě, v jeho projevech, a to i v pouhém dýchání či milování, spatřovali krásu.⁴⁵

Dále, pro lepší pochopení podstaty atonismu, bude níže uveden *Velký hymnus na Atona*, jehož autorem je pravděpodobně Amenhotep IV. sám. Zajímavé je, že mezi tímto

⁴² JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 65.

⁴³ Tamtéž, s. 49.

⁴⁴ Tamtéž, s. 99-100.

⁴⁵ Tamtéž, s. 108-109.

chvalozpěvem na Atona a úryvky z Písma svatého panuje nápadná podoba. K tomuto tématu se vrátím ještě později. Nyní opět k samotnému hymnu. Tento text byl nalezen v Amarně, městu zasvěceném právě Atonovi. I z tohoto jediného hymnu je zjevné, jakými charakteristickými prvky toto božstvo oplývá a jakým způsobem k němu jeho uctívači vzhlíželi a oslavovali jej.⁴⁶

*„Krásně vycházíš v záři
na nebeském obzoru,
ty žijící Slunce, jež dáváš život!
Vycházíš na východním obzoru
a naplňuješ všechny země svojí krásou.
Jsi působivé, mocné, třpytivé,
vysoko nad všemi zeměmi.
Tvé paprsky pronikají do země, stejně jako tvoje tvořivá síla:
jako Re je dosáhneš
a podrobíš pro svého milovaného syna.
I když jsi tak vzdálené, tvé paprsky jsou na zemi,
i když jsi vidět, tvé putování nelze poznat.*

*Když se odebereš k západnímu obzoru,
země se ocitne ve tmě,
v říši smrti.
Lidé spí v ložnicích s hlavami zakrytými,
jedno oko nevidí druhé.
A kdyby jim ukradli všechny věci pod hlavou,
ani by o tom nevěděli.
Všechny šelmi vycházejí ze svých doupat,
všechna havěť bodá.
Tma je jako hrob:
země je tichá,
neboť její stvořitel odpočívá na obzoru.*

*Jakmile ráno vyjdeš na obzoru,
zazáříš, ty denní Slunce.
Zaháníš tmu a vysíláš paprsky
a Obě země mohou denně slavit svátek.
Kdo má nohy, probudí se: díky tobě lidé vstávají,
myjí se a oblékají
a vzdviženými pažemi tě uctívají, protože ses objevilo
v záři.
Celá země se pustí do práce.*

⁴⁶ DAVIDOVÁ, R., Náboženství a magie starověkého Egypta, s. 347-348.

*Dobytěk se uspokojuje svou krmí,
 stromy a rostliny rostou.
 Ptáci vylézají z hnízd
 a křídly tě zdraví.
 Zvěř skáče
 a vše, co odlétá a přilétá,
 žije, neboť ty pro ně vycházíš.
 Lidé se plaví po proudu i proti proudu:
 všechny cesty jsou otevřeny, protože jsi vyšlo v záři.
 Ryby v řece
 před tebou vyskakují,
 neboť tvé paprsky pronikají i do moře.*

*Díky tobě se v ženě vyvíjí semeno,
 z něhož vytváříš lidi.
 Udržuješ při životě syna v matčině lůnu
 a konejšíš ho, když pláče.
 Opatruješ ho v matčině lůnu
 a dodáváš mu dechu,
 neboť chceš zachovat naživu vše, co jsi stvořilo.
 A když vyjde z lůna
 a sám začne od prvního dne dýchat,
 otevřeš mu ústa a postaráš se o něho.*

*Když se nevylíhlé kuře
 ozve ve skořápce,
 dodáš mu dechu, abys jej udrželo při
 životě.
 Po době, kterou jsi mu
 vymezilo,
 rozbije vejce,
 povstane z něho
 a hned začne pípat.
 A sotva se z něho dostane,
 už běhá po svých.
 Kolik jsi toho jen stvořilo
 a zraku je to skryté!
 Jediné božstvo, jemuž není
 podobného!*

*Když jsi bylo samojediné, stvořilo jsi podle svého zemi
 s lidmi, stády dobytka a zvěří,
 se vším, co je na ní a běhá po nohou,
 se vším, co je ve vzduchu a létá na křídlech.
 Všem zemím- Sýrii, Núbii
 a egyptské zemi-
 jsi přidělilo území a poskytlo obživu.
 Jeden každý má co jíst a má určenou dobu života.*

*Jazyky lidí se liší,
právě tak jako jejich vlastnosti-
i barvu pleti mají různou: tak jsi odlišilo cizince.*

*Stvořilo jsi Nil v Západní říši
a přivádíš ho, jak si přeješ,
abys udrželo při životě lidstvo, jež si stvořilo:
jsi jeho pánem, který se s ním souží.
Pane všech zemí, jenž pro ně vycházíš,
denní Slunce, majestátné!
Všem vzdáleným zemím jsi poskytlo život.
Vytvořilo jsi na nebi Nil, aby k nim sestupoval:
a on se vlní mezi horami jako moře
a zaplavuje jim pole u sídlišť.*

*Jak znamenité jsou tvé úmysly, Pane věčnosti!
Nebeský Nil dáváš cizím národům
i pádící zvěři všech hornatých zemí.
A Nil přichází ze Západní říše do Egypta.
Tvé paprsky vyživují louky:
když jim vycházíš, zelenají se a rostou, jak si přeješ.
Vytvořilo jsi roční období, aby mohlo růst to, co jsi stvořilo:
zimou, abys vše ochladilo,
léto, aby tě vše pocítilo.
Vyzdvihlo jsi nebe, abys na něm mohlo vycházet,
a abys pozorovalo vše, co jsi jako samojediné stvořilo.
V podobě žijícího Slunce
vycházíš a záříš,
vzdaluješ se a přibližuješ.*

*Vytváříš miliony podob sebe, Jediného:
města a vesnice,
pole, cesty i řeky.
Každý zrak na tobě spočine,
když jsi nad hlavou, ty denní Slunce!
A třebaže odejdeš- a potom tě už neuvidí žádné oko, jež jsi
právě ty obdařilo vnímavostí- ,
abys nemuselo hledět na své výtvořiny,
mám tě stále na paměti, neboť nikdo tě nezná
kromě tvého syna Nefercheprurea-Vaenrea.
Jen jeho seznamuješ se svými úmysly a svou mocí!*

*Země povstává díky tobě,
neboť jsi ji stvořilo:
Když vycházíš, žije se,
Když zapadáš, umírá se.
Oči hledí na tvou krásu, když zapadáš;
veškeré práce ustávají, když mizíš na západě.*

*Když znovu vyjdeš, vše rozkvetne pro krále;
rovnováha vládne od okamžiku, kdy jsi stvořilo zemi.
Zařídilo jsi vše pro svého syna, jenž z tebe vzešel,
krále Horního a Dolního Egypta, jenž žije pravdo,
Pán Obou zemí Nefercheprurea-Vaenrea,
syna Reova, jenž žije pravdou;
a pro milovanou Velkou manželku krále,
Paní Obou zemí Nefernefruaton Nefertiti,
jež žije a je mladá
na věky věků.⁴⁷*

Hymnus tedy vše podstatné o náboženském cítění tohoto slunečního kultu vypovídá. Bůh je jenom jeden jediný, kterému se nic nepodobá. Je stvořitelem celé země a všeho, co na ní jest. Není to tedy bůh jenom Egyptanů, ale i všech ostatních národů. Vše, co vytvořil, chce zachovat, tudíž se stará jak o lidi, tak i o zvěř a rostlinstvo. S jakousi otcovskou péčí dohlíží na děti; ale stejně tak pečlivě například i na ptáčata.

4.4 Podobnost křesťanského Boha a Atona

To, že je nějaký bůh ztotožněn s láskou, je zásadním rysem i jiného náboženství. Tím je samozřejmě míněno křesťanství. Vždyť i zde je láska klíčovým tématem a je podstatou krásného života. Bůh chce, aby se lidé navzájem milovali láskou, která pochází právě z něho. Budou-li tak činit, nezažijí útrapy: „*Milování, milujme se navzájem, neboť láska je z Boha, a každý, kdo miluje, z Boha se narodil a Boha zná. Kdo nemiluje, nepoznal Boha, protože Bůh je láska.*“ (1J 4; 7-8) „*Láska nezná strach; dokonalá láska strach zahání, vždyť strach působí muka, a kdo se bojí, nedošel dokonalosti v lásce.*“ (1J 4;18)

A dokonce i v tomto náboženství je Bůh nejen láskou, ale i světlem (ač spíše v metaforickém významu): „... *Bůh je světlo a není v něm nejmenší tmy.*“ (1J 1;5)

A těchto podobností by se dalo mezi těmito náboženskými naukami najít dokonce i více, avšak pro představu postačí pouze tyto příklady.

Zajímavým faktem je, jak již bylo řečeno, že se i samotný hymnus nápadně v

⁴⁷ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie Starověkého Egypta*, s. 347-352.

některých úryvcích podobá pasážím ze Starého zákona, a to konkrétně z Žalmu 104. Tato skutečnost samozřejmě neunikla mnohým badatelům, kteří na tuto skutečnost upozorňují. Po přečtení této části Bible s nimi nelze než souhlasit.⁴⁸

Jak je vidět výše, v hymnu je například zmíněno, že když se země ocitne ve tmě, lidé spí. Šelmy ale naopak vycházejí ze svých doupat a havěť začíná bodat. A v Bibli je psáno: „*Přivádíš tmu, noc se snese, celý les se hemží zvěří; lvičata řvou po kořisti, na Bohu se dožadují stravy.*“ (Ž 104:20-21)⁴⁹

Dále se píše, že když Aton opět ráno vyjde a začne zářit, zažene tmu. Tehdy lidé vstávají a dávají se do práce. Tomu je podoben další verš tohoto žalmu: „*Slunce vychází a stahují se, v doupatech se ukládají k odpočinku. Člověk vyjde za svou prací a koná službu až do večera.*“ (Ž 104: 22-23)⁵⁰

Také se ve chvalozpěvu uvádí, že je Aton tvůrcem Nilu, jehož prostřednictvím udržuje při životě lidstvo. Metaforický nebeský Nil je pak k dispozici všem, jak cizím národům, tak i zvířatům v hornatých krajích. Opět lze zaznamenat blízkost těchto dvou textů: „*Prameny vysíláš do potoků, které mezi horami se vynou. Napájejí veškerou zvěř polí, divocí osli tu hasí žízeň.*“ (Ž 104: 10-11)

Zmínit lze i to, že Amenhotep IV. říká, že se díky Atonovým paprskům zelenají louky a rostou, protože je vyživuje. Že právě toto božstvo stvořilo roční období, aby prospívalo to, co samo stvořilo. A v žalmu se píše: „*Dáváš růst trávě pro dobytek i rostlinám, aby je pěstoval člověk, a tak si ze země dobýval chléb.*“ (Ž 104: 14)⁵¹

Zdá se tedy, že prazvláštní podoba tohoto Achnatonova hymnu a Žalmu 104 opravdu existuje. Ovšem není nutno se omezovat jen na tento žalm, protože nápadnou shodu lze nalézt i v jiných částech Bible. Například ve Starém zákoně Bůh promlouvá k Jákobovi takto: „*Toto praví Hospodin, který tě učinil, který tě vytvořil v životě tvé matky a pomáhá ti...*“ (Iz 44:2). A v hymnu je napsáno, že se kvůli Atonovi v těle matky tvoří člověk, o kterého se následně stará a pečuje o něho.

⁴⁸ DAVIDOVÁ, R., *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 228.

⁴⁹ Tamtéž, s. 229.

⁵⁰ Tamtéž, s. 229.

⁵¹ Tamtéž, s. 228.

Texty těchto náboženství jsou v mnohém tedy blízké. Avšak proč tomu tak je s jistotou určit nelze. Ale je zjevné, že podstata křesťanského Boha a Atona je skutečně velice podobná. Vždyť u obou těchto náboženských skupin je bůh stvořitelem všeho, má transcendentní povahu a jeho láska je tu pro každého, kdo ji přijme, protože Bůh je Bohem laskavým – je láskou samou.

5 AMENHOTEP IV.

A nyní již k muži, který se za své vlády pokusil přeměnit náboženskou tvář tehdejší egyptské civilizace.

O Amenhotepovi IV. lze poměrně těžko s naprostou jistotou vypovídat, protože je jeho osoba obestřena mnohými nejasnostmi – i sami egyptologové a odborníci na amrskou dobu mnohdy udávají neshodné informace, a to někdy doslova protichůdné.

Už jen určit přesnou dobu jeho vlády je poměrně obtížné, neboť Zamarovský uvádí roky cca 1367–1350 př. Kr.⁵² Další badatelé pak přicházejí s léty 1377–1660 př. Kr., 1364–1347 př. Kr. či 1353–1336 př. Kr. S největší pravděpodobností tento panovník 18. dynastie tedy panoval Egyptu ve 2. polovině 14. století př. Kr. a jeho vláda trvala 17 let.⁵³

5.1 Záměr náboženské reformace

Proč se právě tento panovník rozhodl pro rozsáhlou proměnu náboženské tváře Egypta, není zcela jasné. Sám Amenhotep IV. (celým jménem Nefercheprure Vaenre Amenhotep IV.) se v žádných nalezených fragmentech o svém důvodu nezmiňuje. Přesto pro jedno z vysvětlení není třeba chodit příliš daleko; postačí poukázat na dobu těsně před jeho nástupem na trůn. Ještě za vlády jeho otce Amenhotepa III., po jehož smrti se ujal vlády, byl hlavním božstvem starověkého Egypta Amon. Tento bůh, nebo spíše kněží jeho kultu, v průběhu let dosáhl obrovského mocenského vlivu. Pod jeho záštitou egyptští panovníci ovládali velká území v Asii a Núbii. Byl považován za ochránce Egypta, jehož přičiněním se tato říše vymanila z vlivu Hyksósů. Proto mu také králové odevzdávali mnohý majetek z vítězných bitev a zvelebovali jemu zasvěcené chrámy. Kněží tohoto boha tedy hospodařili s velkým jměním, které jim nakonec umožnilo i to, že se stali samostatnými a na králi zcela nezávislími. Ve vladařském období Amenhotepa III. jejich moc byla už natolik obrovská, že se kněží vkládali i do politických záležitostí země. Dokonce faraonovi dávali pocítit, že by si kult boha Amona měl nadále hýčkat, neboť znepřátelení si jej by se mu nemuselo vyplatit. Zde se

⁵² ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 27.

⁵³ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 8-9.

nám tedy odkrývá jeden z možných záměrů, proč za vlády následujícího faraona došlo k pokusu o náboženský převrat, který by Amonův kult odsunul do pozadí. Ale o je samozřejmě jen jedna z hypotéz.⁵⁴

Logicky mezi další patří i ta, že byl panovník o své nové víře skutečně hluboce přesvědčen. Tomu naznačují i dochované záznamy, které popisují Achnatonovu snahu vzdělávat dvořany v tomto kultu. Faraon se pasoval do role jakéhosi učitele, který se každý den setkává se svými studenty, aby jim vykládal o Atonově velkoleposti. Jeden z vysokých hodnostářů dokonce přiznal, že jej panovník povýšil právě za to, že věrně králi naslouchal a držel se jeho učení.⁵⁵

Nikdo s jistotou nemůže tvrdit, zda tento panovník přistoupil k náboženské reformaci ze svého vlastního náboženského cítění či šlo pouze o politickou nutnost. Pochopitelně se často vyskytuje i názorem, že svoji roli v tom ohledu mohly sehrát oba dva zmiňované aspekty.

5.2 Uctívání slunečního kultu

Je jisté, že Amenhotep IV., ať už jej k reformě vedlo cokoli, nový směr a s ním důraz na Atona, dával zřetelně najevo. Hned na začátku svého panování nechal na jeho počest v Karnaku, městu doposud zasvěcenému Amonovi, postavit mnohé překrásné chrámy. Tím dal na srozuměnou, že je toto sluneční božstvo povýšeno. Jména jeho staveb dávají také znát svého majitele. Na okraji Karnaku byly postaveny například tyto 4 svatostánky: Gempaaton, což je v překladu *Sluneční kotouč je nalezen*. Dále Hutbenben neboli *Sídlo nebeského kamene, jenž je ve slunečním kotouči, který je nalezen*. Pak také Revedžmenu-en-Aton-er-neheh, jehož název lze přeložit jako *Mocné jsou chrámy slunečního kotouče navěky*. A též byl vystavěn chrám se jménem Tenimenu-en-Aton-er-neheh, což znamená *Velebeny jsou chrámy slunečního kotouče na věky*. A jak bylo zmíněno již výše, právě zde bylo Atonovo jméno vepsáno do kartuše, tudíž o jeho vysokém postavení nebylo pochyb.⁵⁶

⁵⁴ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 27-29.

⁵⁵ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 122-123.

⁵⁶ Tamtéž, s. 48-49.

Ovšem nezůstalo jen u názvů staveb, nýbrž si i sám faraon spolu se svojí rodinou nechal jméno pozměnit k počtě nového hlavního božstva. Tento vládce, který nastoupil na trůn ještě v době dominantního postavení boha Amona, se jmenoval Amenhotep IV. Toto jméno (Amon-hotep) bývá překládáno jako *Amon je spokojen*. V šestém roce vlády se však setkáváme s novým jménem tohoto panovníka – Achnaton (proto bude dále uváděn pod tímto označením). To lze přeložit jako *Ten, který slouží Atonovi* či *Ten, který je milý Atonovi* nebo *Ten, který je prospěšný Atonovi*. Objevuje se ale i překlad *živoucí duch Atonův*, což je nyní považováno za nejuvěstičnější přepis. Toto jméno také poukazuje na vztah faraona a tohoto boha, neboť jsou natolik spjati, že Achnaton je v postatě Atonovou součástí; je s ním ztotožněn. Proto, stejně jako on, se nechává uctívat.⁵⁷

Achnatonova žena, královská manželka, si sice své jméno Nefertiti ponechala, ale připojila k němu jméno druhé, a to Nefernefruaton. Jak je vidět, i v jejím jméně je obsažen samotný bůh Aton. Překlad jména zní *Dokonalá je krása Atonova*.⁵⁸

I jména královských dcerek, kterých pár zplodil celkem šest, dávají znát hlubokou spojitost s tímto božstvem. Čtyři nejstarší dcery mají jména: Meritaton, Maketaton, Anchesenpaaton a Nefernefruaton. Jejich jména tedy napovídají, že dívky byly zasvěceny bohu Atonovi. Ovšem pozoruhodné je, že jména zbylých dvou děvčátek, Nefernefrure a Setepenre, již ne. Namísto toho jejich jména ukrývají jiného slunečního boha – Rea. To by mohlo znamenat, že si Achnaton svoji revoluci začal rozmyšlet a bral na milost i jiná božstva. Ovšem jak zaznělo ve Velkém hymnu na Atona, který je zde právě osloven i jako Re, mohlo jít pouze o jiné označení tohoto boha.⁵⁹

5.3 Achetaton

Dalším důležitým krokem, který Achnaton pro upevnění svého náboženského hnutí učinil, bylo vytvoření nového hlavního města, kterým byl doposud Vésset. Zde však byl

⁵⁷ JACQ, Ch. Nefertiti a Achnaton, s. 68-71.

⁵⁸ Davidová, R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 218.

⁵⁹ JACQ, Ch. Nefertiti a Achnaton, s. 39-40.

stále cítit nezanedbatelný vliv Amonových kněží, proto již nebyl pro krále vyhovujícím místem, ze kterého by vládl své říši. Rozhodl se tedy vystavět zcela nové město, které by bylo úplně celé, nejen jeho některé chrámy, zasvěcené Atonovi. Proto musel nejprve najít příhodné místo, které ještě nebylo spjato s žádným jiným božstvem. Takové našel u Nilu mezi Vésetem a Mennoferem. Městu dal jméno Achetaton, což je v překladu *Atonův obzor*. Můžeme se také setkat s označením Amarna, které získal díky beduínskému kmeni – Bení Amrán, jenž se na daném území nacházel. Podle tohoto názvu je také označené toto období, tedy amarská doba.⁶⁰

Výstavba Achetatonu byla pečlivě plánovaná, jakožto nové hlavní město celého Egypta i kultu boha Atona. Soulad Amarny a slunečního božstva je zcela evidentní již při pohledu na půdorys nově vystavěného města. Ten se totiž podobá hieroglyfu, který představuje slovo *achet- zářící obzor*.⁶¹

Achnaton kladl nejspíše velký apel na rychlost výstavby města, protože to bylo obydleno již čtyři roky od započatých prací. To však mělo za důsledek, že stavitelé pod nátlakem někdy nedodržovali klasické stavební postupy, kvůli čemuž mnohdy utrpěla kvalita staveb. Například opracovaný kámen, jenž byl používán při výstavbě chrámů, byl nahrazen nepálenými cihlami. Dokonce i umělci pro vytvoření svých děl museli sáhnout k jiným prostředkům, aby vše bylo včas hotovo. Kupříkladu sochaři si vypomohli zcela novým stylem tesání soch. Socha byla zhotovena nyní z více druhů kamene. Části lidského těla, které byly nezahaleny, jakožto hlava a končetiny, byly vytvořeny z křemence. Vápenec zase sloužil pro výrobu oděvů. Socha pak byla zkrášlena ozdobami ze skleněného materiálu. I přes to vše byl Achetaton prý překrásným městem s velkými zahradami a pěknými čtvrtěmi. Achnaton spolu se svojí rodinou a dvořany se do Amarny přestěhoval již šestého roku svého panování.⁶²

5.4 Umění amarské doby

Jak bylo právě zmíněno, amarská doba přinesla mnohé změny i v oblasti umění. Jednou z největších proměn bylo zobrazení samotného faraona. Ten je na obrazech a

⁶⁰ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 28.

⁶¹ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 6-7.

⁶² Tamtéž, s. 75-77.

sochách ztvárněn velice neobvykle, obzvláště, srovnáme-li jeho podobu s dochovanými vyobrazeními faraonů z předcházejících dob. Ti totiž vypadali povětšinou jako krásní muži s atletickými postavami. Achnaton však dle jeho podobizen vypadá doslova zženštile a oplývá hermafroditními rysy. Sochaři jej vytesali s širokými boky a silnými stehny. Také má nápadně velká ňadra a větší jakoby nafouknuté břicho. Na soše, na níž je faraon nahý, dokonce chybí jeho pohlavní úd. (viz příloha č. 3) Někteří badatelé se proto domnívají, že byl tento panovník skutečně oboupohlavní. Podle některých hypotéz měl dokonce Achnaton trpět tzv. Fröhlichovým syndromem. Při tomto onemocnění se nevyvinou jedinci pohlavní orgány, ale zůstávají v předpubertálním stádiu. Navíc bývají obalené tukem, takže jsou často stěží patrné. Takovýto člověk také trpí tloušťnutím v některých částech těla; ženy obvykle v oblasti ňader, břicha, steh a také genitálií. Lidé takto postiženi jsou neplodní a navíc trpí nesnášenlivostí k dětem. Ovšem tuto domněnku lze poměrně snadno vyvrátit, vezmeme-li v úvahu, že měl Achnaton s Nefertii šest dcer. Navíc, jak bude rozebráno ještě níže, se ke svým dětem choval pravděpodobně velice něžně a miloval je. Teorií, které vysvětlují faraonův záhadný vzhled, je mnoho. Některé jej považují dokonce za ženu, která se v převleku vydávala za muže. Jiní badatelé si zase myslí, že mohlo jít o nějakého eunucha, kterému se za prapodivných podmínek podařilo usednout na královský trůn. Ale v obou těchto případech platí předešlý argument, který je snadno popře; tedy že Achnaton se svojí královskou manželkou počal mnoho dcer.⁶³

Ovšem i jeho tvář působí jistým způsobem poněkud pokřiveně, jako by byla zdeformovaná. Což někteří badatelé považují za důkaz, že faraon mohl skutečně trpět nějakým závažným onemocněním. K vyvrácení této domněnky některým egyptologům slouží nález Achnatonovi pohřební masky. Ta byla zhotovena ze sádry a s největší pravděpodobností nese reálnou vladařovu podobu. Faraon by tedy ve skutečnosti vypadal jako zdravý člověk s jemnými rysy v obličeji, který celkově působí klidným dojmem. To by však znamenalo, že se vládce nechával úmyslně vyobrazovat s pozmeněnou podobou. Logickým důvodem vysvětlující jeho počínání nám objasňuje mnoho badatelů takto: Achnaton byl považován za pozemského zástupce svého boha

⁶³ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 13-15.

Atona. Byl s ním dokonce ztotožňován. Tento bůh měl zcela sám, bez jakékoli své božské manželky, stvořit celý svět. Proto tedy představoval zároveň matku i otce všeho živého. Proto tedy faraon, Atonova součást, se nechával vyobrazovat s hermafroditními znaky, aby také představoval jak ženu, tak i muže zároveň. Jeho zobrazování tedy bylo značně vzdáleno jeho reálné podobě, což je ale pochopitelné, vzhledem k jeho sepjatosti se samotným bohem. Jeho sochy tedy byly spíše symbolem. A jeho podivně zhotovená hlava mohla pravděpodobně poukazovat na jeho vážnost a výjimečný post.⁶⁴

Níže bude také vysvětleno netradiční postavení faraonovi manželky. Byla také úzce spjata s tímto božstvem. Pokud si pozorně prohlédneme obrazy, na nichž je ztvárněn faraon se svojí rodinou, lze si povšimnout, že nejen Achnaton, ale i Nefertiti a jejich dcerky mají podobné tělesné znaky jako sám faraon, ač v decentnějších provedení. Z toho lze taktéž usuzovat, že jejich zvláštní podoba spíše byla symbolická, než že by se údajná deformace týkala všech členů rodiny. Ovšem opět platí, že s jistotou to tvrdit nelze.

V umělecké sféře došlo ještě k jedné významné změně, a to právě k vytvoření zajímavých děl znázorňujících soužití Achnatona a Nefertiti. Tento královský pár se mnohdy nechával zvěčnit při intimních projevech vzájemné přízně a lásky. Na obrazech jsou k vidění jejich něžné doteky, polibky, nebo například i to, jak faraon drží svoji manželku za ruku.(viz příloha č. 4). Manželská láska byla až s jistou mírou okázalostí předváděna, a to nejen v podobě uměleckých výtvorů, ale také i běžně před zraky veřejnosti. I u dřívějších vladařů bylo možné zaznamenat jistou míru náklonnosti mezi panovníkem a jeho královskou manželkou, avšak ne s takovou intenzitou. Na některých výjevech dokonce pár figuruje bez šatů. Achnaton dal také zhotovit obraz, na kterém při uctívání boha Atona dává polibek své nejstarší dceři Meritaton.(viz příloha č. 5)Tyto výjevy nikdy nepůsobily vulgárně. Šlo v nich totiž především o projev láskyplného rodinného života. Ten Achnaton považoval za jednu z nejdůležitějších věcí vůbec. Jak již bylo zdůrazněno, Aton představoval lásku, proto znázornění a uskutečňování opravdové rodinné sounáležitosti, mělo i náboženský kontext. Ta zde byla totiž projevem samotného boha. Achnaton usiloval i o to, aby si dle jejich vzoru

⁶⁴ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 164-165.

počínali ostatní lidé. Tak by všichni Egypťané mohli skrze harmonický manželský svazek ucítit samotného boha a být tak šťastní. Faraon se tedy na veřejnosti ukazoval se svojí milovanou Nefertiti, které něžně před zraky všech dával najevo své city. Dokonce vladař v jedné ze svých přísah praví: „... *tak mému srdci působí radost velká královská manželka a její děti.*“⁶⁵

Co se ještě v amarském období umění týče, je nutno zmínit, že se jeho umělci vydali zcela jiným směrem než jejich předchůdci. Kromě pro starověký Egypt netradičního znázornění členů královské rodiny, ať už jde o jejich fyzický vzhled nebo jejich vzájemné vztahy, se dále zaměřili na výtvary opěvující radost ze života, která je jedním z hlavních rysů tohoto náboženství. Motivy děl byla často také příroda, tedy další velkolepý Atonův výtvar. Proto výzdobou paláců často dokreslovaly malby rostlin, ptáků a samozřejmě i dalších zvířat.⁶⁶

⁶⁵ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s.138-142.

⁶⁶ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie Starověkého Egypta*, s. 235-236.

6 NEFERTITI

Faraon amarské doby byl v náboženské sféře ještě důležitější postavou než panovník let předešlých. I když byl v minulosti král považován za syna boha, nikdy jeho role nevzrostla natolik, jako právě v tomto období. Achnaton byl totiž se svým bohem doslova ztotožněn. Například chrámy postavené bohu Atonovi v Thébách postrádaly jakékoli sochy tohoto božstva. Nebylo jich totiž zapotřebí, protože v nich Aton sídlil ve svém pozemském vtělení – v Achnatonovi. Skrze krále tak bylo umožněno lidem přiblížit se Atonovi. Dokonce namísto toho, aby vznášeli své modlitby přímo k tomuto bohu, uctívali lidé sošky faraona. Obrovská spjatost panovníka a boha je tedy zjevná. Ovšem v tomto náboženském hnutí dochází i k jiné zásadní změně: nejen Achnaton ale i jeho manželka, sehrává v náboženství slunečního kultu neopomenutelnou roli. Nefertiti dokonce zaujímala, v porovnání s jinými egyptskými královnami, doslova převratné postavení, neboť byla rovna samotnému faraonovi.⁶⁷

6.1 Nefertiti faraonem

To ale není vzhledem k charakteru boha Atona až tak překvapivé. Ten je totiž zároveň v jedné osobě mužem a ženou. Jak bylo již u umění zmíněno, na mnohých scénériích je znázorňována manželská sounáležitost a vzájemná láska, jakožto symbol samotného boha. Proto je tedy Nefertiti součástí svého muže – faraona; tím se tedy jistým způsobem i ona stává faraonem. Achnaton se proto o svoji vládu podělil se svojí manželkou, s níž rozhodoval o důležitých záležitostech země. Dle mnohých egyptologů byla tato spoluvládkyně stejnou nadšenkyní slunečního kultu a taktéž jako král se podílela na jeho zavedení v říši. Není tedy pravda, že by tato reforma pocházela pouze z Achnatonova úsilí, nýbrž se v těchto záležitostech aktivně angažoval celý královský pár.⁶⁸

6.2 Královnina výjimečná zobrazení

Nefertiti tedy pravděpodobně užívala stejných výsad jako samotný faraon. Často

⁶⁷ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství Starověkého Egypta*, s. 217-218.

⁶⁸ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 54-56.

proto také byla na obrazech stylizována do jeho role. Král byl jediný, kdo směl a v podstatě dokázal komunikovat s bohem Atonem. Proto se lidé neobraceli přímo k tomuto božstvu, ale k jeho pozemskému vtělení, tedy k Achnatonovi. Ovšem Nefertiti je na některých zobrazeních také zvětšena v kontaktu s bohem. Stojí na jedoucím válečném voze, přičemž ji obklopují Atonovy paprsky. Královna navíc drží v ruce královské žezlo, což značilo znak faraonovi moci. Na oltář pak klade dary tomuto bohu. Z toho jasně vyplývá, že nejen Achnaton, ale i Nefertiti směla předstupovat před Atona a rozmlouvat s ním. I ona sama tedy byla považována za božskou a Achnatonovi v tomto ohledu zcela rovnocennou partnerkou. Nefertiti byla navíc také znázorněna jakožto bojovnice s královskou korunou na hlavě, která za pomoci kyje podřezává hrdlo nepřítele přidržujíc si jej druhou rukou za vlasy, který před ní klečí. V této poloze býval klasicky malován pouze faraon. Nefertiti je vůbec první egyptskou královnou, která byla takto znázorněna. O jejím vysokém postavení tedy není pochyb.⁶⁹

⁶⁹ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 61-62.

7 MONOTEISMUS AMARSKÉ DOBY

Jak je vidět, zásadních změn se amarská doba dočkala v hojné míře. Náboženství zde ovlivnilo i sféru umění, a dokonce také rodinný život faraona. Ovšem je patrné, že vše se neustále týkalo boha Atona, který byl prohlašován za jediného boha. Egyptologové právě tuto skutečnost považují za převratnou a tento fakt vyzdvihují jakožto největší změnu, která se v tomto období udála. To je poměrně logické, vzhledem k tomu, že nikdy dříve se v Egyptě nestalo, že by jeho panovník učinil kroky pro přechod ze starého polyteistického náboženství k monoteismu. A ač někteří Achnatonovi předchůdci sic povýšili jednoho boha jakožto hlavní božstvo egyptského panteonu, nikdy dříve se nestalo, že by faraon prohlásil, že existuje pouze jeden jediný bůh a snažil se postupně vymýtit víru v ostatní božstva.⁷⁰

Zdali se skutečně jednalo o monoteismus, je otázka složitější než by se na první pohled zdálo. Někteří badatelé to totiž odmítají s tím, že existují důkazy, které nasvědčují tomu, že i Achnatonovi šlo pouze o povýšení jeho boha a neměl tedy v úmyslu zbořit celý egyptský panteon. Na druhé straně stojí jiní egyptologové, kteří mají na dobu názor zcela opačný, a to ten, že byl zmíněný faraon až posedlý svojí náboženskou reformou a každého, kdo mu odporoval a Atona nepřijal, tvrdě ztrestal.

7.1 Zbylá sluneční božstva

Pro první hypotézu lze vznést argument, že Achnaton, ač povýšil Atona nad všechny ostatní bohy, tak zároveň s ním toleroval i zbylá sluneční božstva, jako například Rea a Harachteje. V průběhu reformace dokonce na jistý čas došlo k syntéze některých bohů. Tak vznikl kupříkladu Re-Harachteje-Aton. Takováto sjednocování bohů nebyla ničím neobvyklým pro náboženství starověkého Egypta, ale pokud bychom považovali nový náboženský směr za monoteismus, je těžké tuto událost přehlédnout. Ovšem tato situace pravděpodobně nevyhovovala ani samotnému faraonovi, který se nakonec zbavil i těchto božstev a prohlásil Atona za jediného boha. Což se zdá jako chytře naplánovaný průběh jeho reformy. Odstranit ze dne na den veškerá božstva by

⁷⁰ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie Starověkého Egypta*, s. 216.

mohlo být neuskutečnitelné, ale snažit se tento proces usnadnit jistými mezikroky vypadá o něco schůdněji.⁷¹

7.2 Uctívání starých božstev egyptského panteonu v Achetatonu

Ovšem zajímavé je, že v Achetatonu, městu výlučně zasvěcenému Atonovi, se lze setkat i s původními božstvy starého panteonu. Sice ne u královské rodiny, avšak někteří jeho obyvatelé ano. Na rozdíl od Achnatona, který si jméno pozměnil, aby nadále nevzdával hold Amonovi nýbrž Atonovi, si ponechali svá původní jména, která v sobě nesla často označení i starých bohů. Zdá se, že faraon byl vůči jejich počínání tolerantní a ke změně je nenutil. Co je však ještě více zarážející, je fakt, že se objevily důkazy, že někteří z poddaných, kteří žili ve městě slunečního boha, stále uctívali i ostatní božstva. Našla se totiž řada amuletů a kultovních předmětů, které sloužily k modlitbám vznášeným například k Amonovi, ale i jiným bohům. Nižší vrstvy po celém Egyptě totiž stále důvěřovali a žádali o pomoc původní božstva. Svého faraona sice ctíli, avšak na náhlou změnu v tak krátkém čase nezareagovali.⁷²

7.3 Nenásilná cesta nastolení Atonova kultu

Zdá se, že se Achnaton nějakou formu monoteismu skutečně zavést rozhodl. Nebylo to však cestou násilí; ostatně, je-li bůh ztotožněn s láskou, musel být pravděpodobně uváděn mezi lidi jinými prostředky, než je násilné přinucování. Starověký Egypt, jak se zdá, s obrovským množstvím božstev, která se v průběhu dějin různě proměňovala (ať šlo o jejich postavení či fyzickou podobu,), asi v náboženském světě neznal žádná dogmata, krom toho, že se bohu musí vzdávat pocta. Achnaton se považoval za duchovního vůdce své říše, a ať už z náboženských či politických důvodů, bylo jeho záměrem, aby se Atonův kult rozšířil po celé zemi. Ale ač bývá povětšinou v beletristických dílech popisováno něco jiného, pravděpodobně nevyhlásil otevřenou válku proti uctívačům jiných bohů. Jak je vidět v Achetatonu, dával na srozuměnou všem, že Aton je pro něho tím jediným pravým bohem. Tudíž se pokoušel o jakousi propagandu, avšak toleroval, když se někteří z jeho poddaných rozhodli ponechat svoji

⁷¹ DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie Starověkého Egypta*, s. 229-231.

⁷² JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 116.

původní víru.⁷³

Samozřejmě existují záznamy, které potvrzují za kultu slunečního boha poškozování soch Amona a seškrabávání jmen jiných božstev. Ovšem zde však mělo jít především o rituální záležitost, ve které panovník poukázal na překonání staré víry. A možná tím také chtěl potlačit moc Amonových kněží. O ničení veškerých soch a míst zasvěceným jiným bohům nemůže být řeč; v mnoha městech zachoval náboženské symboly ostatních bohů zcela nepoškozené. Dokonce i Karnak, místo se sídlem Amonova kléru, ponechal nezničené.⁷⁴

Sice u svých vysokých hodnostářů a lidí, kterými se obklopoval, nejspíše očekával přijetí víry svého krále, ale prostý lid ponechal, aby se přiklonil k božstvu, ke kterému sám chtěl. Jeho panování, zdá se, bylo v celku poklidným obdobím a bez rozsáhlých občanských nepokojů. Faraon zůstal nevyšší osobou celého Egypta a tak byl i nadále vnímán svým lidem. Jak bude řečeno ještě níže, nic nenaznačuje tomu, že by byl Achnaton nenáviděn a že by se odehrál rozsáhlý hon na Atonovi přívržence po panovníkově smrti. Tento kult naopak v Egyptě fungoval ještě několik let za panování dalších faraonů.⁷⁵

⁷³ JACQ, Ch. Nefertiti a Achnaton, s.117-120.

⁷⁴ Tamtéž, s. 84-87.

⁷⁵ Tamtéž, s. 218.

8 DYNASTIE PO ÚMRTÍ FARAONA ACHNATONA

Již byly popsány podmínky, které v Egyptě panovaly před usednutím Amenhotepa IV., později tedy přejmenovaného na Achnatona, na trůn. Také byl podrobněji vyličen kult boha Atona, který se tento faraon snažil prosadit; spolu s tím byly ukázány změny, které náboženská reformace přinesla. Nyní bych ráda uvedla to, co se stalo po ukončení přibližně sedmnáctileté vlády tohoto panovníka.

Jak již bylo řečeno, neví se přesně, kdy tento panovník usedl na trůn, tudíž je nejistý rok, natož pak i způsob jeho smrti. Avšak co jisté je, že se smrtí Achnatona končí i amarská doba.

8.1 Smenchkare

Následujícím panovníkem 18. dynastie, který usedl na trůn po Achnatonovi, bývá uváděn faraon Smenchkare (znám též pod svým trůnním jménem Ancheprure). Ten měl zemi panovat pravděpodobně v letech 1350-1347 př. Kr. Je považován za Achnatonova bratra, který měl u dvora významnou funkci místokrále ještě za života předchozího faraona. Byl prý dobrým politikem, který byl vůči svému bratru loajální, ale zároveň dokázal udržovat dobré vztahy s kněžským klérem boha Amona. Proto jej také tito kněží jakožto nového panovníka podporovali. Za to se jim dostalo odměny v podobě obnovení Amonova kultu. Hlavním městem tohoto vladaře již nebyl Achetaton, kde doposud pobýval, ale navrátil tento post Vésetu.⁷⁶

Zajímavé však je, že někteří badatelé přišli s myšlenkou, že Smenchkare nebyl Achnatonův bratr, nýbrž že se jednalo o samotnou Nefertiti. Ta by se tak stala spoluvládkyní svého manžela i oficiálně a po jeho smrti by pak Egyptu vládla samostatně. Důvodem této domněnky je, že má Smenchkare stejné přízvisko jako královská manželka- Achnatonův miláček. Ovšem jiní egyptologové tuto hypotézu razantně odmítají. Z toho tedy vyplývá, že ať byl Smenchkare kdokoli, pravděpodobně nějaké období Egyptu vládl.⁷⁷

⁷⁶ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 310-311.

⁷⁷ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 192-193.

8.2 Tutanchaton

Ačkoli slábnutí Atonova kultu přišlo již s vládou Smenchkareho, důležitého momentu se v této věci dočkáme až za vlády jeho nástupce. Řeč je o mladičkém Tutanchatonovi, jehož jméno v překladu znamená Živoucí obraz Atonův. Tento faraon, jenž byl v Achetatonu vychován k úctě ke slunečnímu božstvu, se za své vlády, kterou řídil také z Vésetu, rozhodl navrátit post nejvyššího boha Amonovi. Setkáváme se u něho tedy s opačnými tendencemi, než u Achnatona, kdy nyní faraon přechází od boha Atona k Amonovi jakožto hlavnímu božstvu Egypta. To potvrzuje i následnou změnou jména. To původně vzdávalo pocty Atonovi, nechal si jej tedy přeměnit tak, aby bylo zjevné, že má nyní v nejvyšší úctě Amona. Proto přijal jméno Tutanchamon, jehož součástí je jméno tohoto boha.⁷⁸

8.3 Aje

Ovšem otázkou je, zda Tutanchamonův návrat k Amonovi pocházel skutečně z jeho vlastních popudů nebo k tomu byl zmanipulován. Druhá možnost se jeví, vzhledem k jeho věku, jako pravděpodobnější. Tutanchamonova vláda bývá řazena mezi léty 1347–1339 př. Kr., kdy na trůn usedl jako malý devítiletý chlapec. Skutečnou moc v rukou proto držel spíše dvorní hodnostář Aje, kterému se podařilo získat funkci spolukrále, a Haremheb, s titulem zástupce krále Obou zemí ve všech zemích. Po náhlém úmrtí Tutanchamona se faraonem stal, byť jen na necelé čtyři roky, právě Aje. Protože neměl urozenou krev, své místo si zajistil sňatkem s pozůstalou manželkou nedávno zemřelého faraona. Tou byla Achnatonova dcera Anchesenpaton, která se však stejně jako její manžel nechala přejmenovat k poctě Amonovi na Anchesenamon. Aje poté na trůně vystřídal již zmiňovaný Haremheb.⁷⁹

8.4 Haremheb

Posledním vládcem 18. dynastie je Haremheb. I když toto jeho zařazení je poněkud sporné. Jeho původ a způsob vlády jej umisťuje spíše do 19. dynastie. Nebyl

⁷⁸ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 195-196.

⁷⁹ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 352-354.

ani pokrevně spjat s tímto královským rodem, což sice jeho předchůdce Aje také ne, ale tím, že si vzal za manželku jednu z Achnatonových dcer, se s tímto rodem spojil. Jeho vláda spadá přibližně do let 1335–1310 př. Kr. Badatelé se v tomto ohledu však značně rozcházejí, neboť někteří dobu jeho vlády vypočítali na 15–20let, jiní na pouhých 4–5let, ale objevil se i názor na toto období v podobě 40–50let. Haremheb totiž nemálo ztížil práci budoucích badatelů, když se pasoval do role přímého potomka Amenhotepa III. K demonstrování své vlády pak nechal jména svých předchůdců (Achnatona, Smenchkareho, Tutanchamona a Aje) vyškrtnout ze seznamu panovníků egyptské říše. Egyptologové tak k jeho panovnickému období připočítávali roky i jeho předchůdců, protože o vyškrtnutí nevěděli.⁸⁰

Haremheb byl služebníkem svého krále, ať už jím byl kdokoli. Na královském dvoře se objevoval již za panování Achnatona, který kladl důraz na boha Atona. Proto si i Haremheb, po vzoru svého krále, nechal pozměnit jméno, které by v sobě nyní obsahovalo toto božstvo. Stal se z něho Paatonheb. Když pak na trůn usedl Smenchkare, který se naklonil opět na stranu Amonovu, nic proti jeho rozhodnutí nenamítal. Za vládnoucí éry Tutanchatona, později přejmenovaného na Tutanchamona, se Haremheb opět nechal svým vládcem inspirovat a jména spjatého se slunečním kultem se zbavil návratem k původnímu Haremhebovi. Jediný faraon, kterému dal najevo svoji nevoli, byl Aje. To však z toho důvodu, že tento jeho dřívější spojenec usedl na trůn, který si chtěl uzurpovat sám pro sebe.⁸¹

Haremheb je často líčen, jakožto krutý pronásledovatel zbylých věřících slunečního kultu, který považoval za kacířský. Jak je však vidět, Aton jej asi tolik netrápil, vzhledem k tomu, že mu nevadilo uctívat jej za vlády Achnatona. Pravdou sice je, že se tento faraon zasloužil o zničení Achetatonu, nechal na mnohých místech seškrábat Achnatonovo jméno, avšak o nenávist vůči vládci amarské epochy se nejspíše nejednalo. Krom pustošení památek Achnatonových se stejně angažoval i u dalších panovníků. Po smrti Aje, krom toho, že nechal ničit jeho sochy, zašel tak daleko, že

⁸⁰ ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 113–114.

⁸¹ Tamtéž, s. 114.

vyplnil a znesvětil jeho hrobku, čímž jej dle egyptské tradice připravil o věčný život.⁸²

Jak je patrné, žádná neobvykle velká vlna odporu se proti slunečnímu kultu nezvedla ani u posledního faraona 18. dynastie. Pokud k ničení památek tohoto božstva a s ním spjatého faraona Achnatona docházelo, jistě to nebylo z čistě náboženských pohnutek. Ovšem naprosté bezpečí uctívači amarského božstva pravděpodobně nepocítili, kult boha Amona byl v této době opět natolik silný, že si nejspíše nikdo nemohl dovolit prohlašovat Atona jediným pravým bohem. Haremheb dokonce navrátil Amonovu kléru všechnen dříve zabavený majetek, čímž jeho pozici ještě umocnil. Za podpory tohoto kultu se pak stal mocným panovníkem, podporovaným i silnou armádou, ve které měl funkci královského písaře již za dob krále slunečního kultu.⁸³

8.5 Návrat k Amonovu kultu

Po Achnatonově smrti tedy vliv slunečního božstva stále slábl. Ale není pravdou, že by byl zcela vymýcen a že by se jeho stoupenci museli potýkat se silnou nevraživostí odpůrců tohoto božstva. Ačkoli se smrtí Nefertiti a Achnatona končí amarská epocha, nezaniká spolu s ní i Aton. Víra ve sluneční božstvo byla totiž neskrytě provozována v Atonových chrámech nejspíše dalších šest let po ukončení faraonovi vlády; a to i ve Vésetu, městu boha Amona. Achetaton také nebyl ihned po této události vybydlen, ale ještě několik let poté fungoval. V období vlády jeho prvních nástupců nedocházelo, ač to bývá často mylně líčeno, k žádným velkým občanským nepokojům a ani k jakémusi pronásledování kněží a věřících tohoto kultu. Šlo spíše o plynulý přechod od Atona k Amonovi a s ním tedy k návratu k celému tradičnímu egyptskému panteonu.⁸⁴

⁸² ZAMAROVSKÝ, V. *Bohové a králové starého Egypta*, s. 114-115.

⁸³ Tamtéž, s. 113-114.

⁸⁴ JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 205-207.

9 ZÁVĚR

Jak je zcela patrné, náboženská reformace Amenhotepa IV. s sebou přinesla nejen změnu náboženské tváře Starověkého Egypta, ale promítla se i do ostatních sfér této říše.

Za nejrazantnější proměnu v amarské době lze samozřejmě považovat snahu o přechod z polyteistického systému k monoteismu. Mnohými badateli je za tento čin Amenhotep IV. označován za revolucionáře, který předběhl svoji dobu. Ovšem k tomu je nutno dodat, že pro jiné zase představuje postava tohoto faraona blázna a náboženského fanatika. To nic nemění na faktu, že se tento panovník jako první v historii starodávného Egypta pokusil o čin, který nemá obdoby. V říši, ve které byl rozsáhlý panteon egyptských božstev hluboko zakořeněn, se pokusil prosadit víru v jednoho jediného boha.

Jak je vidět, i podstata tohoto božstva je zcela ojedinělá. Ač klasičtí bozi zde nebyli zlí a snažili se spíše lidem pomáhat, žádný z nich nebyl ztotožněn s láskou. Tato nápadná podoba Atona s křesťanským bohem je doslova úchvatná. Jak bylo v této práci zmíněno, nejde jen o lásku, ale i o další aspekty těchto dvou náboženství, v čem si jsou tolik podobná. Hlavní shodné rysy jsou tedy víra v jednoho boha, který je stvořitelem všeho živého. Tento Bůh je dobrotivý a o svůj výtvar s láskou pečuje. Zajímavé také je srovnání Velkého Achnatonova hymnu s Písmem svatým, které nám tak odkrývá tuto nápadnou shodu.

Je tedy jasné, že tento bůh se klasickému obsazenství egyptského panteonu zcela vymyká. To potvrzuje i svým úzce spjatým vztahem s faraonem, kde panovník a Aton doslova splývají v jedno. A tak si lidé namísto běžně užívaných amuletů božstev pořizovali sošky samotného krále a modlili se právě k nim. Nikdy totiž ani žádná socha boha Atona nebyla postavena, na rozdíl od výstavby mnohých soch a monumentů ostatních božstev. Nebylo tomu však zapotřebí, neboť proč si stavět sochu boha, který je zde přítomen v podobě faraona?

Co mě osobně opravdu zaujalo, byla role Nefertiti. Ta bývá známa spíše pro svoji krásu, ale to, že by se královna stejně tak horlivě jako její manžel zapojila do této

náboženské reformy, už v povědomí lidí tolik není. A to ani její velký úspěch, kdy dosáhla rovnocenného postavení se samotným faraonem.

Je krásné pozorovat, jak nové náboženské cítění prostoupilo doslova celou říši a pozměnilo tak charakter například i umění. Vždyť se i sám panovník namísto klasické mužné postavy nechával na vlastní příkaz zobrazovat s hermafroditními znaky, aby tak znázornil (stejně jak je tomu i u Atona) matku a otce v jedné osobě. Krom toho byly částečně obměněny i náměty, které umělci zobrazovali. Mimo krás přírody byla hlavním tématem malířů a sochařů krása manželské a rodinné sounáležitosti.

Důležitost Atona hrála v Achnatonově životě zajisté jednu z nejdůležitějších rolí. Vždyť tomuto božstvu nechal dokonce vystavět město k jeho počtě, ve kterém se do detailů odráží duch tohoto božstva. Například jakožto i v půdorysu města, které tak tvoří hieroglyf významu město slunečního obzoru.

Při výčtu hlavních změn, které se udály v Egyptě za panování Amenhotepa IV., je tedy vidět, že ač toto období nebylo až tak dlouhé (asi 17 let), událo se v něm pravděpodobně více převratných událostí než za staletí vlády jeho předchůdců. Ještě je nutné zmínit, že ačkoli, obzvláště v beletristické literatuře, bývá amarská doba popisována jako krvavé období vlády šíleného faraona, který pořádal cosi jako hon na uctíváče tradičního panteonu, nebylo tomu tak. Tento vládce se k víře v jediného boha spíše snažil ostatní jemně navést, než je k ní přinutit.

Je vidět, že toto božstvo existovalo v Egyptě již před narozením faraona Achnatona. Ovšem až za jeho vlády dosáhl Aton nejvyššího možného postavení, které se v podstatě nikdy žádnému bohu či bohyni této starodávné civilizace nepodařilo zaujmout. Avšak s odchodem Amenhotepa IV. do říše mrtvých se postupně ztrácí i síla boha Atona, který se již nikdy více v historii starověkého Egypta hlavním a především jediným bohem nestal. Konec tohoto slunečního kultu byl nenásilný a probíhal po dobu celého zbytku 18. dynastie. Namísto náhlého zmizení se jeho odchod spíše tedy podobal postupně slábnoucímu lesku jeho paprsků, jako když slunce pomalu zapadá nad krajinou Egypta.

10 POUŽITÁ LITERATURA

BAINES, John, LESKO, Leonard H., SILVERMAN, David P. *Náboženství ve starověkém Egyptě: Bohové, mýty a náboženská praxe*. Neratovice: Verbum Publishing s.r.o., 2009. ISBN 978-80-903920-1-4.

Bible: Písmo svaté Starého a Nového zákona. Český ekumenický překlad. Praha: Česká biblická společnost, 2005. ISBN 80-85810-37-9.

DAVIDOVÁ, Rosalie. *Náboženství a magie starověkého Egypta*. Praha: BB/art s.r.o., 2006. ISBN 80-7341-698-0.

HALLAM, Elizabeth. *Bohové a bohyně*. Praha: Knižní klub a Balios, 1998. ISBN 80-7176-902-9.

HÉRODOTOS. *Dějiny aneb devět knih dějin nazvaných músy*. Praha: Odeon, 1972. ISBN 01-112-72.

HORNUNG, Erik. *Conceptions of God in Ancient Egypt: The One and the Many*. New York: Cornell University Press, 1982. ISBN 0-8014-1223-4.

HRYCH, Ervín. *Velká kniha bohů a bájných hrdinů*. Praha: Regia, 2000. ISBN 80-902484-9-7.

JACQ, Christian. *Nefertiti a Achnaton*. Ostrava: Domino, 2004. ISBN 80-7303-222-8.

JOHNSON, Paul. *Civilizace starého Egypta*. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0949-3.

JORDAN, Michael. *Encyklopedie bohů*. Praha: Volvox globator, 1997. ISBN 80-7207-087-8.

SEIDLMAYER, Stephan. *Cesta Egypta k vyspělé kultuře*. In ALTENMÜLLER, Hartwig a kol. *Egypt: Svět faraonů*. Germany: Slovart, 2005. ISBN 80-7209-349-5.

SCHULZOVÁ, Regine. *Vládci starověkého Egypta*. In ALTENMÜLLER, Hartwig a kol. *Egypt: Svět faraonů*. Germany: Slovart, 2005. ISBN 80-7209-349-5.

ŠTAMPACH, Ivan O. *Přehled religionistiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-384-0.

VILÍMKOVÁ, Milada. *Starověký Egypt*. Praha: Mladá fronta, 1977. ISBN 23-094-77.

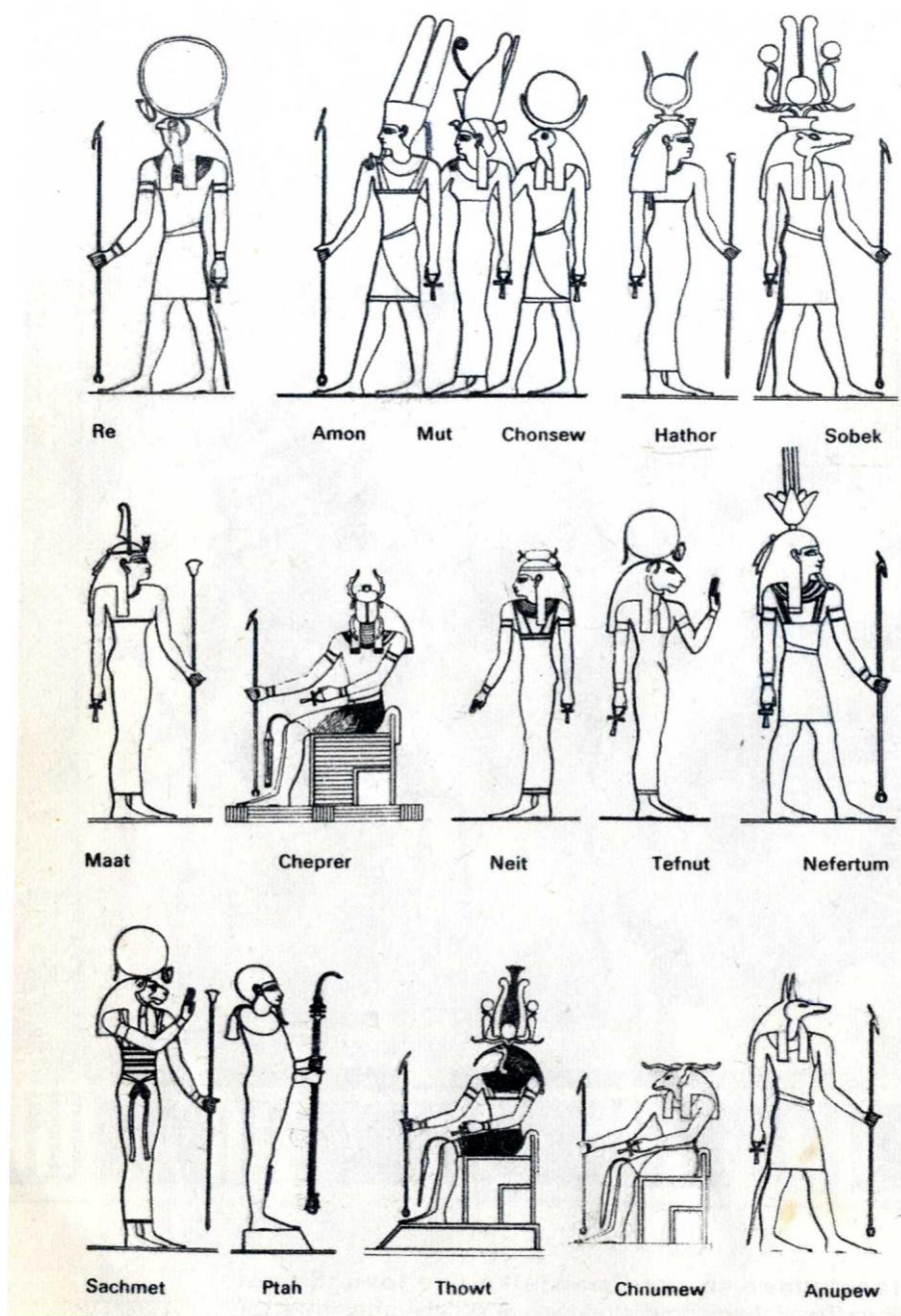
ZAMAROVSKÝ, Vojtěch. *Bohové a králové starého Egypta*. Praha: Mladá fronta, 1979. ISBN 23-062-79.

11 RESUMÉ

The aim of this bachelor's thesis is to describe the fundamental changes brought about by the religious reformation of Pharaoh Amenhotep IV. The thesis is divided into three major sections. The first section outlines Ancient Egypt: first of all its history and polytheistic religious system. Attention is focused on the diversity of the Egyptian pantheon and description of characters and physical attributes of deities. The second part of the thesis is devoted to the characterization of the religious reformation that was based on deviation from the original polytheistic religious system to the monotheism. God, who was at this time promoted as the only true, was Aten. The deity of Aten is described in details in this section. In addition, the Pharaoh Amenhotep IV and his Royal Wife Nefertiti who contributed to the religious revolution, are also portrayed in this chapter. Of course, other changes associated with this period are also mentioned. The last section is focused on the period that followed the death of the royal couple. The gradual return to the original pantheon of Egyptian deities is explained there. Taken together, the period of the major changes that occurred during this remarkable reformation represented one of the most revolutionary moments in the history of Ancient Egypt.

12 PŘÍLOHY

PŘÍLOHA Č. 1.

VILÍMKOVÁ, M. *Starověký Egypt*. s. 168.

PŘÍLOHA Č. 2.

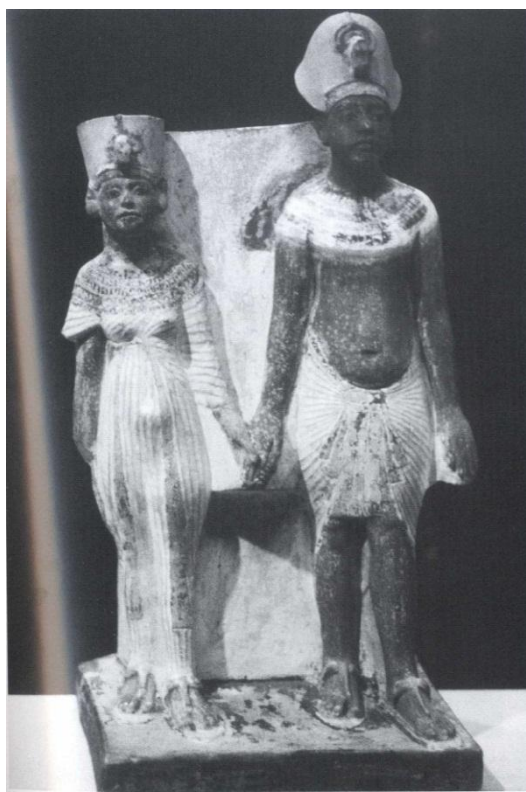
JOHNSON, P. *Civilizace starého Egypta*, s. 62.

PŘÍLOHA Č. 3.

JACQ, Ch. *Nefertiti a Achnaton*, s. 112-113. [fotografie umístěna na neočíslované příloze mezi těmito stranami]

PŘÍLOHA Č. 4.

DAVIDOVÁ, R. *Náboženství a magie starověkého Egypta*, s. 160-161. [fotografie umístěna na neočíslované příloze mezi těmito stranami]

PŘÍLOHA Č. 5.

JOHNSON, P. *Civilizace starého Egypta*, s. 88.